

УДК 327(1-624:497.1)“195/199”(093.3)
341.7(497.1)195/199”(093.3)

Мр Јован ЧАВОШКИ

ЗЕМЉЕ АЗИЈЕ, АФРИКЕ И ЛАТИНСКЕ АМЕРИКЕ У СЕЋАЊИМА И ДНЕВНИЦИМА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ДИПЛОМАТА*

АПСТРАКТ: *Рад настоји да смести постојећу југословенску мемоаристику о земљама Азије, Африке и Латинске Америке у конкретан међународни контекст све већег броја дипломатских сведочанстава о хладном рату и ваневропском свету. Исто тако, представљајући сећања и дневнике домаћих дипломата, рад покушава да прикаже конкретан допринос који југословенски аутори дају бољем упознавању историје свих ових земаља, као и разумевању шире југословенске улоге у хладном рату, али и у постхладноратовском свету.*

Кључне речи: *Југославија, дипломатија, мемоаристика, Азија, Африка и Латинска Америка*

Последњих деценија, нарочито током година хладног рата а и непосредно после, дипломатска мемоаристика представљала је једно од првих аутентичних сведочанстава о времену у коме се живело или о периоду који се тек био окончао. Нестрпљиво очекујући отварање архива дотадашњих идеолошких супарника, историчари и политиколози су прве трагове својих будућих истраживања настојали да пронађу у оваквој врсти литературе, док је шира јавност била подједнако радознала да завири иза завесе тајности и сазна шта се дешавало у ходницима моћи, ко је и како одлучивао о њиховој судбини и судбини света. Читава плејада светских државника, лидера великих сила, министара спољних послова или дипломата у кључним светским престоницама, постепено је попуњавала полице намењене изворима и литератури који би нешто ближе и детаљније

* Рад је настао у оквиру пројекта *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници*, (№ 47027), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

разматрали историјска дешавања друге половине XX века. Поред дневника и сећања водећих светских лидера као што су били Двајт Ајзенхауер, Никита Хрушчов, Линдон Џонсон, Ричард Никсон,¹ као и њихових главних саветника, министара и амбасадора – Џорџа Кенана, Хенрија Кисинџера, Андреја Громика, Анатолија Добрињина и др.,² све је присутнија и мемоаристика која се дотиче и разматра питање односа великих сила са различитим земљама у развоју, пре свега концентришући се на земље као што су Кина и Индија.³

Југословенска дипломатска мемоаристика, нажалост, како она из времена Краљевине тако и она из периода социјалистичке Југославије, није била претерано развијена, остављајући за собом тек неколико истакнутих дела, а у оба случаја, када је време било сазрело да се прихвати таква литература а сведоци историје били спремни да о свему више говоре, распад државе и ратни вихор сасекли су у корену све сличне покушаје.⁴ Ако је и било оних који су још били спремни да говоре о свом дипломатском искуству, услед политичке кризе и идеолошког радикализма, у јавности више није било оних који су то желели чути, а када су околности, ипак, сазреле да се и она друга страна чује, најчешће више није било тих који су могли штогод важно рећи. Тако су историчарима, углавном, остајали само архиви, који су пружали много више конкретних информација о прошлости него што су сведоци својим положајем, сазнањима или добром вољом могли то представити, али

¹ Видети: Никита С. Хрушчев, *Время, люди, власть: воспоминания*, Московские новости, Москва, 1999; Dwight D. Eisenhower, *White House Years: the Mandate for Change, 1953–1956*, Doubleday, New York, 1963; Dwight D. Eisenhower, *White House Years: Waging Peace, 1956–1961*, Doubleday, New York, 1965; Lindon B. Johnson, *The Vantage Point: Retrospectives of the Presidency, 1963–1969*, Holt, Rinehart, and Winston, New York, 1971; Richard M. Nixon, *The Memoirs of Richard Nixon*, Grosset and Dunlap, New York, 1978.

² Видети: George Kennan, *Memoirs 1925–1950*, Little, Brown, and Co., Boston, 1967; George Kennan, *Memoirs 1950–1963*, Atlantic Monthly Press, Boston, 1972; Henry Kissinger, *The White House Years*, Little, Brown, and Co., Boston, 1979; Henry Kissinger, *Years of Upheaval*, Little, Brown, and Co., Boston, 1982; Henry Kissinger, *Years of Renewal*, Simon and Schuster, New York, 1999; Андрей А. Громыко, *Памятное*, Политиздат, Москва, 1990; Anatoly Dobrynin, *In Confidence: Moscow's Ambassador to Six Cold War Presidents*, University of Washington Press, Seattle, 2001.

³ Видети: John Kenneth Galbraith, *Ambassador's Journal: A Personal Account of the Kennedy Years*, Paragon House, New York, 1969; Dennis Kux, *India and the United States: Estranged Democracies, 1941–1991*, National Defense University Press, Washington D. C., 1992; Михаил С. Капица, *На разных параллелях: записки дипломата*, Книга и Бизнес, Москва, 1996; Юрий М. Галенович, *50 лет с Китаем*, Вагриус, Москва, 2011.

⁴ Из времена Краљевине Југославије и периода Другог светског рата видети: Константин Фотић, *Рат који смо изгубили: трагедија Југославије и погрешке Запада*, Вајат, Београд, 1995; Коста Ст. Павловић, *Ратни дневник 1941–1945*, Службени гласник, Београд, 2011.

је тако увек недостајао онај „дах прошлости“ који су сведоци собом носили, а који је мање-више верно преносио атмосферу једног времена и спајао сувопарне материјале из докумената у организовану целину, стварајући тако једну још увек живу и нама блиску истраживачку тему.

Када се дође до односа са различитим земљама Азије, Африке и Латинске Америке, иако је тих послератних деценија фундаменталну доктрину југословенске спољне политике представљала стратегија несврставања, која се манифестовала кроз врло блиске политичке и економске везе са овим делом света, југословенска дипломатска мемоаристика је, унутар свог ионако скромног опуса, најмање пружила на овом плану.⁵ Буквално се ради о делима која би се могла набројати на прсте једне руке, што није на одмет рећи и за целокупну продукцију, за разлику од многобројних сећања различитих учесника НОР-а, која су суверено доминирала послератном мемоаристиком. Насупрот оваквој регионалној изолованости, нешто је више пажње било посвећено општим кретањима југословенске спољне политике, као што се то донекле може видети у мемоарима Едварда Кардеља или интервјуима Коче Поповића, који се односе на време када су били министри спољних послова.⁶ Поред тога, значајна сведочанства о свом боравку у амбасадама источноевропских земаља (Бугарска, Пољска, Албанија, СССР) оставили су Мита Миљковић, Арсо Милатовић, Бранко Коматина, Трајко Липковски, Марко Орландић, Драги Стаменковић и др., док се неки значајни подаци о односима са западним земљама могу пронаћи и у сећањима и интервјуима Владимира Велебита.⁷ Ипак, сећања Веља Мићуновића на своје двоструко службовање у Со-

⁵ Књига Алеша Беблера *Путовања по сунчаним земљама*, у којој је описао своје различите посете (САД, Мексико, Португалија, Сенегал, Египат, Индија и Бурма) почетком 50-их година, нема неку значајнију документарну вредност, већ само путописну, док дела Здравка Печара и Веде Загорац о Египту и Алжиру више представљају сажети преглед савремене историје тих земаља него што су директан израз њихових интензивних личних контаката са тим регионом. Поред тога, Беблер је још објавио и своја дипломатска сећања из других мисија: Aleš Bebler, *Kako sam hitao: sećanja*, Четврти јул, Beograd, 1982.

⁶ Видети: Edvard Kardelj, *Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije*, Radnička štampa, Državna založba, Beograd-Ljubljana, 1980; Aleksandar Nenadović, *Razgovori sa Kočom*, Globus, Zagreb, 1989.

⁷ Видети: Мита Миљковић, *Бурне дипломатске године: из софијског дневника 1953–1956*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995; Arso Milatović, *Pet diplomatskih misija*, I–II, Cankarijeva založba, Ljubljana, 1985–1986; Бранко Коматина, *Југословенско-албански односи 1979–1983: белешке и сећања амбасадора*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995; Трајко Липковски, *Четири тиранске године, Завод за уџбенике*, Београд, 2008; Marko Orlandić, *U predvečerje sloma (sjećanja jugoslovenskog ambasadora u Moskvi 1979–1982)*, Pobjeda, Podgorica, 2002; Dragi Stamenković, *Između ideala i politike: lično kazivanje i svedočenje*, Stručna knjiga,

вјетском Савезу до данас су остала као најистакнутији пример југословенске дипломатске мемоаристике социјалистичког периода, уживајући посебан статус и у међународној историографији.⁸ Иако се две књиге *Московских година* дотичу, пре свега, компликованих односа са совјетским руководством у време Хрушчова и Брежњева, на моменте се пажња посвећује и Мићуновићевим контактима са кинеским и монголским дипломата и лидерима тих земаља (Мао Цедунг, Џоу Енлај), као и неким његовим краћим посетама (Титово путовање у Африку 1961), а све у светлу специфичне динамике совјетско-кинеских односа и истакнуте југословенске улоге у том процесу (дестаљинизација, догађаји у Мађарској, саветовање радничких и комунистичких партија у Москви, VII конгрес СКЈ, криза у Чехословачкој).

Према томе, овај рад ће, ослањајући се на скроман број сећања и дневника југословенских дипломата о земљама Трећег света, настојати да представи конкретна дела и прикаже њихов значај у бољем разумевању држава у којима су те дипломате службовале, али и да појасни неке од конкретних активности југословенске дипломатије на светском плану, гледано кроз перспективу људи који су радили на првој линији дипломатске борбе. Три књиге сећања и два дневника које ћемо овде анализирати односе се на везе са различитим земљама Азије, Африке и Латинске Америке (Кина, Индија, Пакистан, Бурма, Мароко, Алжир, Тунис, Куба, Аргентина, Уругвај, Парагвај) током социјалистичког периода, док се још један амбасадорски дневник тиче улоге Индије у годинама југословенске кризе и НАТО агресије.

На позорници револуционарне Кине

У својим „Дипломатским сећањима 1951–1985“⁹ амбасадор Владо Шестан¹⁰ живим уметничким стилем и бројним цртицама

Beograd, 2002; Vladimir Velebit, *Sjećanja*, Globus, Zagreb, 1983; Mira Šuvar, *Vladimir Velebit: svjedok historije*, Razlog, Zagreb, 2001.

⁸ Видети: Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1956/1958*, SN Liber, Zagreb, 1977; *Moskovske godine 1969/1971*, Jugoslovenska revija, Beograd, 1984.

⁹ Видети: Vlado Šestan, „Spomini diplomata 1951–1986“, *Apokalipsa*, 107/108/109, Ljubljana, 2007.

¹⁰ Владо Шестан (1925) је рођен у Птују, (Краљевина СХС). Био је учесник НОР-а, после рата био је председник Антифашистичке омладине Јулијске крајине у Трсту, да би потом отишао у Београд у Централни одбор Народне омладине Југославије. У Министарство спољних послова ступа 1951. Био је референт за Трст, обавља дужност секретара и отправника послова амбасаде у Пекингу (1955–1960), за-

из своје дипломатске каријере покушава да нам приближи слику Кине и неких других азијских земаља у којима је службовао током три деценије. Као човек који се врло рано почео интересовати за културу и религију народа Истока, што ће касније прерасти и у праву литерарну страст у неким од његових прича и путописа из Кине који су доживели издања на више језика, амбасадор Шестан константно настоји да нам осветли и анализира политичку и друштвену слику НР Кине у другој половини 50-их година, слику која данас изгледа потпуно неспојива са оним што видимо о тој земљи у водећим светски медијима. У његовим сећањима, као и неким другим записима, могу се наћи готово романтични и врло колоритни описи свакодневног живота у оновременом Пекингу, који је још увек живео као и вековима раније, брита анализа културних струјања кинеске престонице, погледи на динамичан и тежак живот кинеских сељака по унутрашњости, и предивни путописи по најзначајнијим културно-историјским локалитетима древне Кине. У питању је била Кина великих промена, корених друштвених померања и превирања, значајних партијских обрачуна, различитих идеолошких кампања, оштрих економских резова и динамичне, али радикалне спољне политике.¹¹

Као што се може видети из ових сећања, а што поткрепљује и тек однедавно доступна архивска грађа, југословенско руководство је давало велики значај нормализацији својих односа са Кином. Ова земља, као велика сила у успону и други најважнији центар међународног радничког покрета, истовремено је представљала велику шансу али и још већи изазов за југословенску спољну политику. Ипак, југословенска дипломатија, иако жељна стабилних односа са Пекингом, првобитно технички није била спремна да се ухвати у коштац са кинеским изазовом, јер, осим идеолошких матрица и флоскула, није било довољно претходног конкретног знања о самој Кини, њеној историји, култури и језику, да би се јасније деловало. Како сведочи аутор ових сећања, пред сам пут морао је да набави двадесетак књига о кинеској историји и култури и извесне руске уџбенике кинеског језика, да би могао да се оспособи за предстојећу дипломатску службу. Уз то, Шестан је успоставио блиске

тим је именован за начелника одељења за Азију ДСИП-а. Обављао је и дужност амбасадора СФРЈ у Пакистану (1965–1968) и Бурми (1977–1981), док је у међувремену обављао дужност шефа протокола председника Републике (1968–1972), а касније и дужност начелника службе за информисање ССИП-а.

¹¹ Више о унутрашњополитичким дешавањима у Кини у то доба видети: Roderick MacFarquhar, *The Origins of the Cultural Revolution: Contradictions among the People, 1956–1957*, Columbia University Press, New York, 1974.

везе и са школованим синолозима који су радили у амбасадама Пољске, Чехословачке и Шведске, што му је све омогућило да обогати своја сазнања и прошири своје видике, усмеравајући се на даље проучавање кинеске прошлости и садшњости. Пошто је у почетку био задужен за културна питања, то му је омогућило да, пратећи бројне југословенске културне, синдикалне и омладинске делегације, пропутује велики део Кине, обиђе све значајније јавне манифестације и ближе се упозна са кинеским друштвом, културом и менталитетом обичног човека.

У сврху промоције билатералних односа, Тито је био учинио велику част Кинезима тиме што је у Пекинг послао једног од својих најближих сабораца, бившег амбасадора у Москви и Вашингтону, Владимира Поповића, што је давало ноту изразите озбиљности у узајамном политичком дијалогу. Међутим, остали службеници амбасаде, међу којима и потоњи амбасадор Шестан, били су ти који су морали да се носе са свакодневним контактима и оценама кинеске унутрашње и спољне политике. При том, то није било нимало једноставно, пошто је било врло тешко прибавити неке конкретније информације о унутарпартијским кретањима, без обзира на кинеску јавно прокламовану отвореност према социјалистичким земљама, укључујући ту и СССР. У својим сећањима амбасадор Шестан наводи да је долазило и до значајнијих размимоилажења између амбасадора Поповића и остатка колектива амбасаде у оценама кинеске унутрашње ситуације. Тако је по питању кампање „стотину цветова“ амбасадор Поповић држао да се радило о искреним настојањима Мао Цедунга и руководства КПК да се промовише свеопшта друштвена демократизација, о чему је он детаљно извештавао и Београд, док су саветници Милићевић и Шестан сумњали у позитиван карактер и исход такве политичке кампање и у њој су видели само тактику да се противници догматског курса истерају на чистину и уклоне, што се убрзо и показало тачним.¹²

Шестанов боравак у Кини временски се подударио са „драматичним преокретима у историји најмногољудније земље света, порођајним мукама светске силе, њених успона и падова“. Он у својим сећањима блиско прати последице дестаљинизације у Кини, отпочињање кампање „стотину цветова“, која је форсирала демократски дијалог у друштву и отвореност према интелектуалцима, али и повратни удар који је средином 1957. дошао са кампањом „против десничара“, која је поново успоставила догматски курс

¹² Више о дипломатској мисији Владимира Поповића у: Jovan Čavoški, *Jugoslavija i kinesko-indijski konflikt 1959–1962*, INIS, Beograd, 2009, стр. 88–112.

у друштву. Овакве чистке довеле су до паралисања државне администрације и многобројних превирања у области традиционалне кинеске културе. Амбасадор Шестан активно проматра и промене у аграрном сектору, анализирајући преображај од сеоских радних задруга до народних комуна, које су настојале да директно пресликају совјетско искуство механизације и колективизације, неадекватне за кинески традиционални начин обраде земље, и тако довеле до неефикасности у пољопривредној производњи и потоње велике глади. Његови описи апсурдности економског програма „Великог скока напред“, примитивних пећи које су обични грађани правили како би се повећала производња челика, недовољне стручне обучености младих кадрова, измонтираних достигнућа на подручју технике и пољопривреде, која су била само копије немачких или румунских техничких производа, организација народних комуна у Пекингу и сл., представљају значајно сведочанство о друштвеним кретањима у оновременој Кини и приближавају нам атмосферу једног времена које се тешко може докучити само из докумената.¹³

Значајан заокрет на унутрашњем и спољном плану и лансирање „Великог скока напред“ средином 1958, највећег дотад подухвата економског преображаја Кине, што је месецима било праћено кампањом против „југословенског ревизионизма“, итекако је отежало рад југословенских дипломата у Пекингу. Корене кинеског радикализма требало је тражити у специфичном ривалству са Москвом и у скривеној политичкој борби у партијском врху, што се све рефлектовало и на односе са Југославијом, како је то правилно сагледао аутор ових сећања. Одлазак Владимира Поповића, одбијање људи из кинеског МИП-а да га испрате, као и именовање Шестана за првог отправника послова, као јасан сигнал погоршања узајамних односа, били су мукотрпни тренуци у његовој дипломатској каријери. Од тада, највећи део времена је посвећивао протестима поводом клеветничког писања кинеске штампе, случају два ухапшена југословенска морнара и пажљивом посматрању новог кинеског курса који је све више одисао радикализмом, економском и политичком нестабилношћу.¹⁴ Када се поново вратио у Кину 1979, на пропутовању ка Бурми, пронашао је земљу која се

¹³ Уопштено о Маовој политици „Великог скока напред“ видети: Feng Xianzhi, Jin Chongji, *Mao Zedong zhuan 1949–1976*, Zhongyang wenxian chubanshe, 2003, стр. 762–845.

¹⁴ О кинеској кампањи против Југославије више видети у: Jovan Čavoški, „Yu Zhong Su zhengduo di san shijie: Tietuo de Ya Fei zhi xing“, *Cuiruo de lianmeng: lengzhan yu Zhong Su guanxi*, Shen Zhihua, Douglas Stiffler, Shehui kexue chubanshe, Beijing, 2010.

већ почела отварати ка свету и све мање је подсећала на политички и друштвени хаос раније културне револуције и нестабилност која се већ почела назирати крајем 50-их година.

Шестанов боравак на месту амбасадора у Пакистану и Бурми поклопио се са великим превирањима у политичком животу обе земље. Његов долазак у Пакистан пао је у време завршних операција другог индо-пакистанског рата 1965, када се на Југославију гледало као на блиског савезника Њу Делхија. Да ствар буде још компликованија, у то време је била остварена посета индијског председника Радакришнана Југославији, током које су две стране издале заједнички коминике у коме се имплицитно признавао индијски посед над целим Кашмиром. Овакву неочекивану промену у званичном ставу, како сведочи амбасадор Шестан, на адекватан начин су објаснили званичници у Београду, док се он истовремено суочавао са демонстрацијама испред амбасаде и могућим прекидом дипломатских односа. Великом дипломатском вештином, он је успео да пронађе право објашњење, ослањајући се на југословенско искуство са тршћанским питањем, које је коначно задовољило пакистанског председника Ајуба Кана и тако довело до смањења тензија у односима две земље и даљег позитивног развоја узајамних економских односа. То је све било крунисано Титовом посетом тој земљи три године касније. Исто тако, утисци амбасадора Шестана о политичкој кризи у Источном Пакистану, данашњем Бангладешу, врло јасно и темељно представљени, несумњиво су осликавали будућа дешавања која ће постепено довести до наредног рата Индије и Пакистана и коначне независности те територије 1971. године.¹⁵

Што се тиче Шестановог боравка у Бурми, о којој је, као и о Кини, доста писао, он јој је приступио не само као дипломатски представник Југославије већ и као човек жељан да се ближе упозна са културом и историјом ове мистериозне земље. Његове интензивне везе са различитим будистичким круговима представљају суштински продор у једну далеку цивилизацију и значајан извор информација о том поднебљу. Године службовања у Бурми биле су време дубоке политичке изолације и заоштрених унутрашњих односа под војном владом генерала Не Вина. Грађански рат је још увек беснео на периферији, како Шестан сведочи, док је влада настојала стидљивим економским и политичким реформама да извуче земљу из кризе, али без већег успеха. Због свог пријатељства са

¹⁵ Више о Пакистану у том периоду видети: Lawrence Ziring, *Pakistan in the Twentieth Century: A Political History*, Oxford University Press, Karachi, 1997, str. 284–368.

бившим бурманским амбасадором у Москви У Маунг Оном, иначе блиским политичким саборцем бившег премијера У Нуа, амбасадор Шестан је из непосредне близине пратио политички дијалог између армије и бившег премијера, покушаје помирења, који, нажалост, нису уродили плодом због одавно нагомиланих резерви обе стране. Ипак, пошто је имао добре темеље, југословенски положај у овој земљи и даље је био чврст, док су планови за проширење узајамне економске размене били веома актуелни.¹⁶

Сведок политике реформи и отварања

У својим дневничким белешкама,¹⁷ које у много чему подсећају на мемоаре, амбасадор Мирко Остојић¹⁸ анализира сложену политичку и економску ситуацију у НР Кини крајем 70-их и почетком 80-их година, приказујући је паралелно са муњевитим позитивним развојем југословенско-кинеских односа. За разлику од сведочанства амбасадора Шестана, који је у Кини боравио у време када односи нису били најбољи и када је земља пролазила кроз несвакидашња превирања, сећања амбасадора Остојића казују о времену у коме су ударени чврсти темељи позитивне билатералне сарадње, која и данас траје. На готово свим страницама овог дневника назире се велики политички и економски преображаји који су Кину претворили у земљу коју данас видимо, док се кинеска спољна политика, без обзира на извесну краткотрајну ратну ескалацију, постепено извлачила из перипетија хладног рата и конфронтације суперсила. Пекинг се полако окретао себи и свим изазовима једне гигантске модернизације, настојећи да пронађе ново место у међународном поретку и тако очува темеље социјалистичког друштва у условима нарастајућих тржишних реформи.

¹⁶ Више о бурманској политици у годинама Не Винове владе видети: Michael W. Charney, *A History of Modern Burma*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, str. 107–147.

¹⁷ Видети: Мирко Остојић, *Кина: нови Дуги марш*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996.

¹⁸ Мирко Остојић (1923), новинар, дипломата и политички радник. Обављао је дужност секретара за информације СИБ-а, а једно време је био и на челу сарајевског листа *Ослобођење*. Службовао је у Бразилу, био је амбасадор у Либији и Кини (1978–1982), а потом је, током мандата Лазара Мојсова (1982–1984), био и на дужности заменика савезног секретара за иностране послове. Сматрало се да би као босански кадар требало да замени Мојсова као савезни секретар за иностране послове, али је то место припало Раифу Диздаревићу.

Време о коме пише амбасадор Остојић је период непосредно после Титове посете Кини у августу и септембру 1977, када су се још увек осећали позитивни резултати овог преломног догађаја у билатералним односима, па све до почетка 1982, када су обриси новог курса спољне политике Кине већ били и те како очигледни. У то време југословенска дипломатија је већ била знатно спремнија да се ухвати у коштац са кинеским темама. После дугогодишњег искуства, много се више знало о кинеским приликама, количина различите стручне литературе о Кини доступне југословенским дипломатама била је знатно већа, могућности за истраживачка путовања биле су чешће, многи су већ добро познавали и кинески језик, обављајући тако одговорне дужности у амбасади, али и отвореност Кинеза за дијалог и сарадњу стајала је као изразити контраст у односу на стање у међусобним односима двадесет година раније. Атмосфера је била опуштенија и пријатељска, а својом принципијелном несврстаном политиком Југославија је уживала велике симпатије у Пекингу као поуздан партнер у борби против мешања у унутрашње ствари других земаља, политике хегемоније великих сила, оружане агресије и стварања интересних сфера. Насупрот слици Кине у сећањима амбасадора Шестана, која је била фокусирана на оштре нападе на југословенски ревизионизам и „Титову клику“, на страницама дневничких белешки амбасадора Остојића можемо видети Кину која искрено жали због одласка Тита, као једног од великана историје XX века.¹⁹

Читајући дневник амбасадора Остојића, исцрпне информације, које он пружа на свакој страници своје књиге, можемо разврстати у три тематске целине. Пре свега, ту се ради о многобројним детаљима из динамичне историје билатералних односа, затим он је пажљиви посматрач свих дешавања на унутрашњем плану која се простиру на сферу политичких и економских реформи у самој Кини, док би се трећа целина односила на питања из сфере спољне политике и бројних политичких криза у Азији које су се директно дотицале Кине и светске политике.

Што се тиче узајамних односа Југославије и Кине, он будно прати сва збивања на билатералном плану и детаљно бележи све сусрете и промене које су их пратиле. Остојић је блиско укључен у све иницијативе које постоје на обе стране како би се потпуно нормализовали међудржавни, а нарочито до тада непостојећи међупартијски односи, чиме би се заокружио читав један процес а у

¹⁹ Упоредити сећања амбасадора Остојића са утисцима неких југословенских новинара из Кине као: Mitja Gorjup, *Kineski dnevnik*, Globus, Zagreb, 1978. и Aleksandar Novačić, *Veliki zaokret*, Globus, Zagreb, 1979.

југословенско-кинеским односима се, на тај начин, успоставила једна трајна позитивна динамика сарадње и размене искустава. Рад југословенске амбасаде у Пекингу може се пратити скоро на свакодневном нивоу, где се о међусобним односима и међународној политици дискутује са највиђенијим кинеским руководиоцима, нарочито са Маовим наследником Хуа Гуофенгом, другим човеком у партији Ли Сјеннијеном, министром спољних послова Хуанг Хуаом и др. Сви они су, више него очигледно, били заинтересовани за стабилизацију међудржавних и међупартијских односа, видевши у Југославији не само доследног спољнополитичког партнера већ и једног од првих узора за политику реформи и отварања – вештог балансирања између захтева тржишних реформи, новог таласа модернизације, али и очувања свих особености једног социјалистичког политичког система. Југословенска предузећа и комбинати, нарочито ПКБ, циљ су посете многобројних кинеских економских делегација, које су желеле да искористе у сопственим реформама све оно што је било добро у југословенском економском систему, нарочито у сфери пољопривреде, организацији производње и прерасподеле средстава, као и сектору услуга. Исто тако, од тада СКЈ постаје и прави „прозор у европске послове“ за КПК, нарочито у њеним односима са комунистичким и социјалдемократским партијама западне Европе (Шпанија, Италија, Западна Немачка и др.), али и блиски истомишљеник у многим међународним питањима. У овом периоду, како на унутрашњем тако и на спољном плану, југословенски став се у Пекингу почео све више уважавати и врло често узимати у обзир приликом доношења важних одлука.²⁰

Међутим, ове дневничке белешке су и значајан извор за све оне који би желели да се ближе упознају са унутрашњим превирањима у кинеском друштву после Маове смрти, као и са порођајним мукама политике реформи и отварања које су обележиле последњих тридесет година кинеске историје. Пратећи последице пада тзв. „четворочлане банде“ на челу са Маовом супругом Ђијанг Ђинг, као и тихи политички обрачун Хуа Гуофенга и Денг Сјаопинга око правца реформи кинеског друштва на трећем пленуму XI конгреса КПК крајем 1978, где су и ударени темељи нове економске политике, као и Денгов успон као водећег човека кинеске политике, амбасадор Остојић се показао као проницљиви посматрач и аналитичар једног од преломних политичких дешавања у савременој Кини. Он је јасно поделио снаге у врху КПК на оне које су настојале

²⁰ Више о кинеској политици према Југославији у том периоду видети: Xie Yixian, *Zhongguo waijiao shi 1979-1994*, Henan renmin chubanshe, Zhengzhou, 2004, str. 200-205.

да очувају стари курс и зауставе процес реформи, насупрот онима који су се залагали за промене, али постепене и опрезне, како би се избегли велики ломови и сукоби у друштву. У тренутку када му се завршавао мандат, аутор дневника био је сведок једне од кључних Денгових одлука на XII конгресу – да се обустави процес нападања Маовог политичког наслеђа и ода дужно признање вођи кинеске револуције за све оно што је добро урадио, без обзира на одређене грешке. Овим је Денг избегао све негативне реперкусије које је искусио Совјетски Савез током процеса дестаљинизације. Пошто је Југославија постепено постала социјалистичка земља од поверења, иако су Кинези ретко кад говорили о сопственим унутрашњим померањима, ипак су неке од информација пружених југословенским дипломатама биле драгоцене да се блиско разумеју понекад недовољно јасни процеси унутар КПК, а књига амбасадора Остојића то јасно и показује.²¹

Уколико се говори о међународним дешавањима, овај дневник нуди веома важне информације и за светску историографију. Ту можемо сврстати дискусије које имају кинески руководиоци око укидања помоћи Албанији и целокупног преоријентисања кинеске балканске и европске политике, где је Југославији било дато истакнуто место, а југословенска амбасада је била прва информисана о оваквој одлуци. Исто тако, осветљавају се различити моменти из историје кинеско-совјетских, кинеско-америчких и кинеско-индијских односа крајем 70-их година. Међутим, велику важност имају управо делови који се односе на кризу у Индокини крајем 1978. и почетком 1979. године. На страницама књиге амбасадора Остојића можемо детаљно пратити разбуктавање једне велике међународне кризе, нарочито кроз кинеске анализе и реакције, док југословенска амбасада одржава тесне везе са камбоџанском страном и принцом Сихануком лично. Као што се може видети, Кина је јако држала до југословенског става у овој кризи, али и до утицаја који је Београд имао на несврстане земље. Ово су врло драгоцене допуне нашим сазнањима о вијетнамској окупацији Камбоџе и Лаоса, граничним чаркама, а онда и правом граничном рату између Кине и Вијетнама, јачању кинеског утицаја у југоисточној Азији итд. Ко год буде желео да се бави последњим чином кризе у Индокини, мораће да се врати и овим значајним дневничким белешкама.²²

²¹ Више о Денговим реформама у: *Deng Xiaoping wenxuan*, II–III, Zhongyang wenxian chubanshe, Beijing, 1994.

²² Више о кинеској политици у Трећем индо-кинеском сукобу у: Edward C. O'Dowd, *Chinese Military Strategy in the Third Indochina War: the Last Maoist War*, Routledge, London – New York, 2007.

Од Перона до Бургибе

У својим сећањима,²³ доајен југословенске дипломатије и човек са најдужим амбасадорским стажом, Славољуб Петровић Ђера²⁴ детаљно нам представља богату ратну и дипломатску каријеру која се временом протезала на чак три континента. Поред бројних и занимљивих детаља о, помало занемареним, герилским операцијама у окупираној Србији и потоњој улози српских комуниста у настајању дипломатске службе социјалистичке Југославије, Петровић највише пажње поклања данима на месту амбасадора у различитим земљама Европе, Јужне Америке и Африке. Већ као млад дипломата, саветник амбасаде у Паризу, он је укључен у неке од осетљивих разговора југословенских и америчких војних званичника о западној војној помоћи (сусрет Коча Поповић – Двајт Ајзенхауер), при чему његова сећања и данас представљају најзначајнији извор за ове догађаје. Примећен као вешт дипломатски радник, већ после само три године службе он одлази пут Јужне Америке као један од првих југословенских амбасадора са задатком да отвори потпуно ново поглавље у односима са тим делом света. Слично се касније десило и током његовог боравка у Африци.

Сећања амбасадора Петровића представљају значајан извор не само за упознавање са историјатом дипломатских односа Југославије и неких земаља Јужне Америке већ и за разумевање ондашње унутрашње ситуације и савремене историје тих земаља, као и свакодневне атмосфере у Аргентини, Уругвају и Парагвају. У тренутку када се упутио ка Буенос Ајресу, југословенско-аргентинске односе знатно је оптерећивао проблем активности усташке емиграције. Ипак, пошто је југословенска страна била заинтересована за унапређење политичких, економских и културних односа, амбасадор Петровић је одлучио да се првенствено концентрише на привредну сферу односа и тако придобије поверење председника

²³ Видети: Slavoljub Đera Petrović, *Sećanja i zapisi jednog borca i diplomate*, DTA, Beograd, 2007.

²⁴ Славољуб Петровић Ђера (1920) је рођен у Нишу, (Краљевина СХС). Учесник је НОР-а, нарочито на простору јужне Србије, а после рата прелази у дипломатску службу. Рекордно дуго је био на дужности шефа мисија у југословенској дипломатији. Од 1950. био је министар-саветник у Амбасади у Паризу, док је касније обављао дужност амбасадора у Аргентини, Уругвају, Парагвају (1953–1957), Мароку, Алжиру (1961–1965), Тунису (1968–1971), Белгији и Луксембургу (1975–1979). Познат је као изузетан професионалац у дипломатији, што га је и одржало тако дуго на амбасадорским дужностима.

Перона. Слика аргентинског председника коју видимо из пера овог сведока историје доста је у супротности са оним што смо навикли да о њему слушамо. Нови југословенски амбасадор је веома био свестан да је присуство усташке емиграције представљало велико оптерећење за аргентинску страну, али је било директно условљено снажним утицајем Ватикана, донекле и САД-а. Зато је амбасадор Петровић, унапређујући контакте са људима из свих сфера друштвеног живота, успео да изнова учврсти југословенске позиције у Аргентини, активно се супротстави усташкој пропаганди и тако обезбеди значајан помак у билатералним односима. Можда је његов највећи дипломатски продор био у томе што је успео да организује званичну посету Аргентини Јакова Блажевића, бившег јавног тужиоца у случају Степинац, упркос жестоким усташким нападима и негодовању Ватикана, а та посета је потом резултирала закључивањем низа значајних међудржавних споразума (током једне касније посете Уругвају, усташе су покушале да их обојицу линчују). Поред тога, Петровић је показао велику енергију и вештину у успостављању тесних односа са свим оним припадницима југословенске емиграције који су позитивно гледали на своју матицу, а заузврат они су му били значајан извор информација и улазница у високе кругове тих земаља. Исто тако, током његовог мандата унапређена је и економска размена са овим делом света, нарочито у сфери бродоградње и текстилне индустрије.

Можда би се могло рећи да се највећи допринос амбасадора Петровића током његовог службовања у Јужној Америци односи на позитивну промену слике Југославије у Аргентини и другим земљама, али и утиска који је југословенско руководство имало о Перону и другим политичарима. Читајући Петровићеве извештаје, Тито је почео да оцењује аргентинског председника као снажног лидера, али који се налазио под великим притиском САД-а и Ватикана, што је коначно довело и до његовог пада (у сећањима се пружају важни докази о умешаности ових спољних сила у удар против Перона). Истовремено, превазиђене су све флоскуле усташке пропаганде о комунизму у Југославији, а аргентинска штампа је све мање узимала у обзир овакве клевете и истицала је југословенске успехе, док је југословенска јавност све мање размишљала о „фашистичком“ карактеру аргентинског режима, те су тако отворани нови канали међусобне сарадње. Управо је активношћу амбасадора Петровића и његовим брзим захтевом за екстрадицију, Павелић био принуђен да, после атентата, напусти Аргентину и оде у Шпанију. Ипак, највећи проблем деловања југословенске амбасаде било је очигледно неразумевање ДСИП-а, пре свега неких високих функционера, који

нису били велике присталице развоја односа са Аргентином и њеним суседима током Перонове владе, а нарочито после његовог изненадног одласка са власти.

Прва конференција несврстаних земаља у Београду представљала је значајну вододелницу, не само у југословенској спољној политици већ и у дипломатској каријери Славољуба Петровића. Позитиван и конструктиван наступ мароканског краља Хасана II на самој конференцији, као и његово непрестано вешто политичко балансирање између Француске и САД-а, као и активан став поводом помоћи алжирској борби за ослобођење, знатно су утицали на Југославију да настави интензивну сарадњу са овом земљом. Из сећања о Мароку ми видимо једну просперитетну земљу која је успела да превазиђе колонијално наслеђе, пронађе свој сопствени политички пут, даље развије економију, нарочито уз француску помоћ, али и успешно изгради једну стабилну несврстану позицију. Тих година Петровић је успео да изгради врло близак и пријатељски однос са самим краљем и његовим саветницима и тако обезбеди знатан економски утицај за југословенска предузећа и бројне стручњаке. Према томе, мишљење и став Југославије су се изузетно уважавали у Рабату, а заједнички су планиране и многе акције међу несврстаним земљама, пре свега око питања Алжира. Успешан рад амбасадора Петровића био је крунисан и бројним узајамним посетама високих функционера (Коча Поповић, Авдо Хумо, Јосип Ђерђа и Светозар Вукмановић Темпо).

Међутим, питање алжирске борбе за ослобођење било је тада главна тема, која је у потпуности заокупљала власти у Мароку и Тунису. Петровић је, осим што је био акредитован у Мароку, био задужен и да одржава директне везе са алжирским устаницима. Он је имао јасне директиве да све подреди југословенској чврстој подршци алжирској борби за ослобођење, одржавању интензивних веза са њиховим руководством (уступао им је своју резиденцију за састанке), организовању различитих мировних иницијатива са домаћинима, посредовању између мароканског краља и Алжираца итд. То је био изузетно тежак обавештајни рад, узимајући у обзир ратне околности, конспиративност алжирских вођа, а понекад и сукобе који су постојали на линији Алжир–Мароко–Тунис. Због тога ова сећања пружају значајне информације са терена о алжирском рату, његовим водећим личностима, карактеристикама југословенске политике према овом питању, као и специфичности ма односа унутар магрепске заједнице. Амбасадор Петровић сматра да је Југославија, као водећа несврстана земља, морала да пружи свој активни допринос алжирском ослобођењу, али да се

на крају претерало у „револуционарној ревности“ која је довела до непотребног затезања односа са Француском, а у одређеној мери и са Мароком и Тунисом, а тиме је била пропуштена значајна прилика за дипломатско посредовање. Ипак, Југославија је таквим радом остварила чврсто присуство у ослобођеном Алжиру.²⁵

Што се тиче службовања у Тунису крајем 60-их година, радило се о земљи са чијим су лидером Хабибом Бругибом већ постојали врло блиски и интензивни односи. У овим сећањима видимо Тунис који је умерен, толерантан и отворен, близак Западу, али безрезервно одан несврстаности. Југославија је уживала велики углед у овој земљи, што је знатно олакшало посао самом амбасадору Петровићу. Он је увек имао несметан приступ председнику Бургиби лично, тако да је, за разлику од других страних дипломата, имао повлашћен положај у вези са приступом бројним драгоценим информацијама. У то време се интензивирала економска, културна и спортска размена, отвара се директна линија ЈАТ-а, а билатерални односи доживљавају прави процват. Долазак бројних светских лидера у Тунис условио је да и Петровић са њима оствари драгоцени лични контакт. Тако сазнајемо да је Вили Брант, у разговору са њим, први пут, покренуо питање своје посете Београду и коначне нормализације односа Западне Немачке и Југославије, а овај разговор је тако постао окидач свих потоњих догађаја. Међутим, покушаји Петровића да увери америчког потпредседника да САД конкретно економски помогне Тунис, ако то већ ради мала несврстана Југославија, нажалост нису били уродили плодом.

На два крила несврстаности – Куба и Индија

Сећања²⁶ др Живојина Јазића²⁷ представљају својеврстан кратки преглед историје југословенске дипломатије, као и општих

²⁵ Више о међународној дипломатској историји алжирског рата и југословенском доприносу видети: Matthew Connolly, *A Diplomatic Revolution: Algeria's Fight for Independence and the Origins of the Post-Cold War Era*, Oxford University Press, Oxford, 2002.

²⁶ Видети: Dr Živojin Jazić, *Moj pogled na diplomatiju (1957–2005)*, Čigoja, Beograd, 2010.

²⁷ Др Живојин Јазић (1927–2008) је рођен у Осијеку (Краљевина СХС). По професији је доктор права, а од 1957. налази се у дипломатској служби. Прво место службовања био је Лондон, а 1967–1972. је заменик шефа мисије СФРЈ у УН-у Њујорку. У ССИП-у је обављао и дужност начелника Управе за међународне организације, а једно време био је и саветник председника Председништва СФРЈ. Два пута је обављао дужност амбасадора – на Куби (1978–1982) и у Индији (1986–1989). Последње дане дипломатске службе, а у предвечерје распада

међународних односа у том периоду. Аутор ових сећања академски приступа овој теми, пре свега као правни стручњак, пажљиво усклађујући своје научне анализе са сопственим богатим искуством у дипломатској служби. На страницама ове књиге можемо се упознати са значајним цртицама из југословенске дипломатије, многим важним појединоствима и анегдотама из њене историје, као и са кратким биографијама водећих дипломата ФНРЈ/СФРЈ. Истовремено, слично дневничким белешкама амбасадора Остојића, ова сећања су значајан извор за историју југословенске спољне политике и несврстаности крајем 70-их и током 80-их година прошлог века, у чему је и њихов велики документарни значај. Ту, пре свега, мислимо на године службовања амбасадора Јазића на Куби и у Индији, као и на његове честе контакте са несврстаним светом.

Управо су његове блиске везе са различитим несврстаним земљама, пре свега током година рада у УН-у, као и раније службене посете неким земљама Латинске Америке биле одлучујући фактор да се Јазић, без обзира на почетно слабо знање шпанског језика, пошаље на Кубу у периоду припрема за VI самит покрета несврстаних у Хавани. Како нам сведоче ова сећања, односи Кубе и Југославије били су чудна комбинација узајамног револуционарног поштовања и извесних идеолошких размимоилажења. Такав амбивалентан став очигледан је и у погледима југословенских дипломата који су боравили на Куби – са једне стране, дивљење њиховим несумњивим достигнућима у сфери здравства, образовања, културе, спорта, а са друге стране, критика идеолошке ригидности, економских промашаја, претеране ауторитарности. Са дипломатским кором се одржавао присан контакт, сем са Кинезима, који су стално били на удару кубанске пропаганде око њихове политике према Вијетнаму и САД-у. Поред тога, и на економском плану је било проблема. Куба је одржавала монокултурну пољопривреду (шећерна трска), одбијајући било какву идеју диверсификације привреде, развој туризма, пошто је то подразумевало увођење приватне иницијативе која је била идеолошки неприхватљива. Пошто Југославија није давала олакшице у трговини шећером, као што је то био случај са лагерским земљама, а није га много ни куповала, постојао је проблем трговинске размене.²⁸

земље, провео је као амбасадор у Комисији за људска права УН-а, а потом одлази у пензију и посвећује се писању.

²⁸ Упоредити ова сећања о хаванској конференцији са: Ivan Ivanji, *Titov prevodilac*, Samizdat B92, Beograd, 2005, str. 168–183.

Како сведочи амбасадор Јазић, односи су генерално били пријатељски, али су на пољу покрета несврстаних били право „боксовање у мраку“, обележено кубанским критикама на југословенски прозападни и антисовјетски став и југословенским пребацивањима за кубански радикализам и пренаглашен антиамериканизам. Овакав специфичан однос огледао се и у напетим личним везама између Тита и Кастро, па је кубански лидер више пута избегао сусрет са југословенским председником, а чак није дошао ни на сахрану, правдајући то „безбедносним разлозима“. Сличан приступ обележио је и сам самит у Хавани. Југославија се раније изборила да кубанска страна не инсистира на „природном савезништву“ са социјалистичким блоком, али је Кастро, ипак, морао оштро да наступи против САД-а и похвали СССР, што је изазвало Тита да не дозволи југословенској делегацији да устане и аплаудира. Убрзо је Кастро узвратио ударац тако што су кубански делегати остали да седе док је сам покрет одавао почаст Титу као свом оснивачу. Иако је ово био последњи Титов самит, на коме му је била указана велика пажња од највећег дела земаља у развоју, овај скуп је био и почетак краја кубанских тежњи да преузму вођство над покретом несврстаних и чврсто га сврстају на страну Москве. Совјетска инвазија на Авганистан и вијетнамски упад у Камбоџу и Лаос, које је званична Хавана снажно подржала, означили су крај оваквих амбиција, пошто су дошле у судар са највећим бројем чланица ове организације. Чак су и неки од најближих кубанских савезника, као што је била Ангола, по сведочењу Јазића, били доста резервисани према сличним кубанским иницијативама.

Поред извесних критика, амбасадор Јазић показује одређено разумевање за кубанску позицију. Радило се о малој земљи која се суочавала са америчким џином и у таквој неравноправној борби морала се ослоњити на другу суперсилу, што се онда рефлектовало и на став према Југославији. Укупно гледано, односи са САД-ом су били лоши и обележени узајамним неразумеванем и пропуштеним приликама. Ако је и долазило до краткотрајног попуштања, као у време Картерове администрације, онда такав курс није одговарао Совјетима, јер би тако могли да изгубе сопствени утицај на том простору. Са друге стране, сви кубански покушају да извезу револуцију у друге земље Латинске Америке завршили су се крахом, пре свега због основног неразумеванја специфичности сваке од тих земаља, њихових унутрашњополитичких прилика итсл. Насупрот томе, у време Реганове администрације, а како то види Јазић, други парадокс је било непостојање демократске алтернативе диктату

САД-а у Латинској Америци, што је учинило трагичном судбину тог читавог региона.²⁹

Извориште кубанске спољне политике Јазиф види у урођеној сумњичавости и прагматичности самих острвљана, као и у Кастровом прагматизму и идеолошком опортунизму који је био несумњив. Суочавајући се са једном суперсилом, брзо је пргрлио идеологију друге стране (иако сам није био комуниста), али кад се распао совјетски блок, Куба је брзо превазишла идеолошке разлике из прошлости и окренула се блиској сарадњи са Кином. Према томе, како нам указују ова сећања, будући кубански развој лежи у дебиروقратизацији економије, њеној диверсификацији, развоју демократских институција, али уз очување свих добрих страна кубанског модела, нарочито у здравству и образовању. Како што данас видимо, Куба је већ кренула таквим путем.

Што се тиче година службе у Индији, једној од најважнијих чланица покрета несврстаних, амбасадор Јазиф слика једну двосмислену слику блиског пријатељског односа две земље, али и бројних размимоилажења и неразумевања која су се појавила од времена смрти Нехруа и Индире Ганди. Како то правилно примећује писац ових сећања, за Индију несврстаност никада није била чврста међународна доктрина, као што је то био случај са Југославијом, већ њено национално опредељење, демонстрација њене независности и државних интереса једне велике земље. Ово је често у Београду приписивано претераном совјетском утицају у Индији, али то није било у потпуности тачно, већ је више било у складу са индијском перцепцијом сопственог значаја у међународним односима. Формално гледано, најблискији ставови су били око базичних принципа несврстаности, али кад год би се прелазило на конкретне проблеме и њихово формулисање, превладавали су државни интереси Индије, њене блиске везе са Москвом, и Југославија је била принуђена да прави бројне уступке и компромисе зарад међудржавног јединства и добрих билатералних односа (изостанак осуде совјетске интервенције у Авганистану, подршка провијетнамској влади у Кампуџији, суздржаност око критике радикалних осуда САД-а, пријем Пакистана у покрет несврстаних итд.).³⁰

²⁹ Више о америчко-кубанским односима у том периоду видети: Richard C. Thornton, *The Carter Years: Toward a New Global Order*, Paragon House, St. Paul, 2007, str. 356–406.

³⁰ Детаљно о индијској спољној политици у том периоду видети: J. N. Dixit, *Across Borders: Fifty Years of India's Foreign Policy*, Picus Books, New Delhi, 1998, str. 169–208.

Иако крајем 80-их година долази до слабљења опште сарадње, осим генерално блиских ставова у покрету несврстаних, две земље имају врло плодотворне везе на пољу културе, образовања и спорта (посете делегација САНУ, универзитета, учешће индијских плесача на Битефу, тениски мечеви и др.). Можда је највећи проблем у билатералним односима, како указује амбасадор Јазић, био у сфери трговинске размене. Индија је очекивала да Југославија, као и остале социјалистичке земље, омогући клириншко плаћање, али ниједна од ове две земље није имала регулисан такав систем трговине, па је било застоја у размени. Поред тога, појавила се и озбиљна конкуренција која је пружала квалитетне и јефтине производе, уз давање повољних кредита, нпр. у домену бродоградње, као што су били Јапан и Јужна Кореја, са којима се Југославија тешко могла такмичити. Поред тога, постојала је и опструкција просовјетских политичара који су настојали да онемогуће сарадњу наменских индустрија две земље, нарочито у сфери продаје тенкова и тешког наоружања. Амбасадор Јазић истиче да се децентрализовањем индијске привреде и бирократије, заједно са уласком страног капитала, појавио и проблем корупције. Југословенски преговарачи нису поседовали механизме у пословању, као ни личну слободу да нуде партнерима велике провизије, што је доводило до тога да бројни уговори не буду склопљени. Индијска страна се мало освртала на пријатељство из ранијих деценија да би се побољшала занемарена трговинска размена. У том светлу, аутор ових сећања указује на то да, док се у јавности још увек са симпатијама гледало на Југославију, дотле се у владиним круговима већ видела подела на оне који јој нису били наклоњени, али су били куртоазни, и на оне који су изузетно били наклоњени Југославији и њеној политици.

Амбасадор Јазић пружа и врло детаљне описе индијских политичара и даје општу слику индијске политике у том тренутку, са освртом на садашње стање. Он се нарочито концентрише на лик Раџива Гандија, тадашњег премијера, пажљиво сликајући његову еволуцију од помирљивог демократе до политичара са аутократским тенденцијама, пред крај живота повезаним са извесним политичким и корупционашким аферама (погроми Сика после убиства Индире Ганди и афера са куповином шведских топова *бофорс*). Нарочито се истичу његове заслуге око обнављања дијалога са Кином после сусрета са Денг Сјаопингом 1988. године, иако тада није дошло до значајног помака у преговорима око спорног граничног питања. Аутор пружа и значајне детаље у вези са грађанским ратом на Шри Ланци, као и индијским директним војним ангажо-

вањем које се завршило тешким неуспехом и огорчило је тамилску заједницу у Индији. Коначан резултат био је трагични атентат на самог Раџива Гандија. Ипак, Јазих сматра и њега и целу породицу Нехру-Ганди у бити одану демократским институцијама, противницима било каквог сепаратизма и убеђеним присталицама секуларне државе. Њихово значајно присуство у индијској савременој историји је од превасходног државотворног интереса, закључује аутор.³¹ Уз то, амбасадор Јазих настоји да представи различите правце индијске спољне политике, њене главне карактеристике у последњих двадесетак година, нарочито у односима са СССР-ом (Русијом), САД-ом и земљама југоситочне Азије (ASEAN), указујући на еволуцију интереса Њу Делхија на међународној позорници, његов све већи међународни значај, као и на променљив однос великих сила према овој важној земљи, а све сагледано у светлу значајних геополитичких промена у азијско-пацифичком региону. Индија је остала несврстана земља, али се брзо прилагодила новим политичким и економским изазовима постхладноратовског света.

Ваневропски свет и југословенска криза – случај Индије

Распад социјалистичке Југославије и потоња југословенска криза, обележена бројним сукобима на том простору, несумњиво представљају један од најзначајних међународних догађаја током последње деценије XX века. Иако се о овим дешавањима много писало и код нас и у свету, тек се у скорије време, са све већом историјском дистанцом, појављују бројни примарни и секундарни извори који много објективније сликају ове немиле догађаје, а међу њих убрајамо и сећања бројних учесника и дипломата.³² Међутим, док су се ови сведоци историје углавном концентрисали на унутрашња дешавања или на политику САД-а, ЕУ или Русије према СРЈ и југословенској кризи, ставови остатка света остали су већином неосветљени и непознати широј јавности. Управо у једном таквом тренутку, дневничке белешке³³ амбасадора Чедомира

³¹ О спољној политици Раџива Гандија видети: J. N. Dixit, *Makers of India's Foreign Policy: Raja Ram Mohun Roy to Yashwanti Sinha*, Harper Collins, New Delhi, 2004, str. 187–206.

³² Видети између осталог: Vladislav Jovanović, *Rat koji se mogao izbeći: u vrtlogu jugoslovenske krize*, Nolit, Beograd, 2008; Miodrag Lekić, *Moj rat protiv rata: rimski dnevnik jugoslovenskog ambasadora tokom rata za Kosovo*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.

³³ Видети: Čedomir Štrbac, *Zapisi iz Indije 1997–2002*, Altera, Akademija za diplomatiju i bezbednost, Beograd, 2011.

Штрпца³⁴ представљају право освежење за домаћу историографију, оне указују на разноврсне међународне аспекте југословенске кризе, пружају допуну сазнања о односима са несврстаним светом после распада социјалистичке Југославије, али анализирају и нове политичке правце којима су те земље, у овом случају Индија, кренуле. На извештајан начин, по количини информација које пружају о Индији, њеној политици и друштву крајем 90-их година, ове белешке представљају истински домаћи пандан књизи америчког дипломате Строба Талбота о Индији и америчко-индијским односима у истом периоду, али уз један много утемељенији, емотивно наклонен, а ипак и објективнији приступ, лишен високопарног става једне суперсиле.³⁵

Већ на првим страницама ових дневничких белешки упознајемо се не само са политичким амбијентом савремене Индије, са онима који предводе једну велику и разноврсну земљу већ све више продиремо и у њен свакодневни живот, обичаје, традицију, осећамо пулс људи, атмосферу дипломатских клубова и резиденција, али и вреву на улицама древних градова, судар старог и новог. Чедомир Штрбац, као и раније амбасадор Шестан, показује велики интерес за историју и културу земље у којој службује, настоји да дозна више, обухвати што шире знање, разуме однос прошлости и садашњости у индијском друштву, везу која га у потпуности и непрекидно прожима. Зато су у овом дневнику драгоцене не само описи контаката са људима из индијске владе или са дипломатским кором, живот и рад у Њу Делхију, већ нам пажњу итекако окупирају путовања и живописни предели различитих индијских савезних држава, посете Махараштри (Мумбај, бивши Бомбај), Утар Прадешу (Агра, у којој је Таџ Махал), Џаму и Кашмиру (Сринагар), Западном Бенгалу (Колката, бивша Калкута), Гои, Карнатаки (Бангалор), Тамил Надуу (Ченај, бивши Мадрас), као и околним земљама у којима је амбасадор Штрбац био акредитован (Бутан, Шри Ланка, Малдиви). Индију упознајемо преко њених званичника, схватамо

³⁴ Чедомир Штрбац је рођен 1940. у Београду (Краљевина Југославија). По образовању је правник и историчар, докторирао је на Правном факултету у Београду, а био је и универзитетски професор и дугогодишњи амбасадор Југославије. Радио је у Институту за савремену историју, Институту за међународну политику и привреду, а у периоду 1976–1987. био је и директор Института за међународни раднички покрет. Предавао је на универзитетима у Београду и Новом Саду (од 1983. је редовни професор). Био је амбасадор у Габону, Екваторијалној Гвинеји, Индији, на Шри Ланки и Малдивима, а у времену између обављања ових функција водио је службу за анализу, планирање и интерно дипломатско информисање СМПП-а.

³⁵ Видети: Strobe Talbott, *Engaging India: Diplomacy, Democracy, and the Bomb*, Brookings Institution Press, Washington D. C., 2004.

њен велики међународни политички значај, а из контаката са њеним фолклором, светковинама, бојама, мирисима, откривамо огромну снагу њене духовности и продорност и трајност њене културе.

Поред извесног путописног карактера, дневничке белешке амбасадора Штрпца, које нам приближавају свакодневну Индију и њен традиционални живот, представљају и значајан извор и за упознавање са унутрашњим функционисањем државе и бирократије, њене дипломатије, политичке и интелектуалне елите, и пружају бројне важне појединости о индијском политичком животу тих година и динамичној спољној политици. Од тренутка када аутор ових белешки ступа на тле Индије, од предаје акредитива, преко посета министарствима, парламенту, бројним политичким формумима, где учествују садашњи и бивши званичници, па све до тешких дана агресије НАТО на СРЈ, ми се сусрећемо са свом сложености индијске унутрашње политике, бројним проблемима на локалном и регионалном плану, откривамо различите политичке и економске групације и њихове интересе, схватамо споро реаговање и формулисање државне политике, али разумемо и очигледну доследност када се одређени став заузме. Штрбац нам даје једну комплексну слику индијске демократије, политичког система потпуно различитог од осталих земаља у њеном окружењу, а тиме и ексклузивног, који је несумњиви гарант равноправног учешћа најразличитијих политичких, етничких и религиозних група у индијском државном животу, покретача директног утицаја јавног мњења на власт, али понекад она делује и као кочница у одлучности Индије да се активно ангажује на међународном плану, даље од непосредних регионалних интереса.

За разлику од амбасадора Јазића, у чије време се индијска спољна политика кретала у доста ограниченом координатном систему покрета несврстаних, блиског савезништва са Совјетским Савезом и заштите својих базичних позиција на простору јужне Азије, у овим дневничким белешкама видимо Индију која је остала верна стратегији несврстаности, мада можда не и самом покрету, али сада прилагођеној новим, сложеним околностима постхладноратовског света, где више није било јасно повучених линија. Таква Индија се окренула тржишним реформама, модернизацији, тесној економској сарадњи са САД-ом, ЕУ, Јапаном и „азијским тигровима“ у успону (Јужна Кореја, Сингапур, Малезија и др.), кључно савезништво са Москвом се трансформисало у стратешко партнерство равноправних (војна компонента), а ширење индијског утицаја у Азији (политика „гледања на исток“), сузбијање директне пакистанске претње

и динамично надметање за утицај са Кином постали су нова матрица спољне политике Њу Делхија.³⁶ Амбасадор Штрбац се свакодневно суочавао са огромним изазовима коренитих промена које је проживљавало индијско друштво, нешто веома слично искуству амбасадора Остојића у Кини двадесет година раније. Индија је већ имала јасно дефинисане приоритете на међународној позорници, била је отворена за нова партнерства на свим странама, али се, као што је то био случај током НАТО агресије, још увек лутало између подржавања старих принципа и задовољавања нових спољнополитичких потреба.

Исто тако, ове дневничке белешке представљају значајан извор и за праћење актуелних индијских дешавања на унутрашњем и спољном плану. Штрбац нам пружа много драгоцених детаља из својих разговора са индијским званичницима и страним дипломатама, приказује нам оштру дебату у јавности и међу експертима, а све поводом индијских нуклеарних тестова маја 1998. (Покран II). Ово је за Индију било питање престижа велике силе у Азији, а и шире, знак одлучности нове владе БЦП, али је довело до неочекиваног затезања односа са Западом, економских санкција САД-а и Јапана, као и до контраизвођења пакистанских нуклеарних тестова крајем тог истог месеца. Поред тога, из ових белешки можемо пратити и Каргилски рат између Индије и Пакистана на граници у Кашмиру (мај–јун 1999), иако је коинцидирао са НАТО бомбардовањем, злочиначки напад на индијски парламент (децембар 2001), као и почетке потоњег одмеравања војних снага Индије и Пакистана током 2001. и 2002. године. Када се узме у обзир анализирање ових значајних међународних догађаја, белешке амбасадора Штрпца већ су постале незаобилазно штиво за све будуће истраживаче.³⁷

Оно где ове дневничке белешке пружају најаутентичнији историјски изворни материјал јесу југословенско-индијски односи током агресије НАТО на СРЈ. Као што смо раније видели, већ се амбасадор Јазић крајем 80-их година суочавао са извесним „хлађењем“ индијске политике према Југославији. Док је јавност, углавном, била пријатељски наклоњена, али се тај однос узимао здраво за готово, већ је долазило до подела у индијском врху око сврсисходности одржавања приоритетних односа са Београдом.

³⁶ Детаљно о променама у индијској политици у том периоду видети: С. Raja Mohan, *Crossing the Rubicon: The Shaping of India's Foreign Policy*, Penguin, New Delhi, 2005.

³⁷ Више о дешавањима у индијско-пакистанским односима видети: J. N. Dixit, *Indian Foreign Policy and its Neighbours*, Gyan Publishing House, New Delhi, 2001, str. 127–195.

Распад земље и крвави грађански рат у Југославији, као и притисак локалне муслиманске заједнице на индијске власти, гурнули су билатералне односе далеко у други план. Остала су само лепа сећања. У самом тренутку НАТО агресије, Индија се извлачила из делимичне међународне изолације после нуклеарних тестова, настојала је да обнови политички дијалог са САД-ом и уклони економска ограничења (разговори Џасвант Синг – Строб Талбот), диверсификује своје међународне везе, оснажи сарадњу са осталим светским партнерима и супротстави се пакистанској агресији у Каргилу. Све је то утицало на, донекле опрезни, индијски ангажман око подршке СРЈ у тим тешким данима.³⁸

Ипак, преседан ангажовања НАТО-а у војној операцији против једне суверене земље, мимо одлуке Савета безбедности УН-а, манипулисање етничким сукобима зарад остваривања уских политичких интереса, коришћење „хуманитарне интервенције“ као модела за нови глобални интервенционизам, уз све постојеће резерве, нису могли да оставе немим званични Њу Делхи. Све оно што је било искоришћено против Југославије, могло се лако окренути и против саме Индије (паралела Кашмир–Косово била је очигледна), а индијска јавност се оштро поларизовала и жестоко супротставила било каквој оружаном агресији великих сила (отворена подршка од најразличитих групација, од комуниста свих усмерења, до националистичких група и интелектуалаца, бивших званичника и др.). У критичном тренутку, индијска влада је отворено осудила агресију на СРЈ, пружила подршку преко свих очекивања, како указује амбасадор Штрбац, покренула одређене иницијативе у УН-у и покрету несврстаних ради прекида конфликта, тесно је координисала своје акције са Русијом, а донекле и са Кином, где је Њу Делхи чак предњачио у критикама Запада, а у једном тренутку се озбиљно размишљало и о слању индијских миротвораца на Космет. Иако се отворено не поставља ово питање, избегавање граничног сукоба са Пакистаном, баш у време када је Индија одлучила да се активно ангажује и осуди агресију НАТО-а, можда може бити само случајност, али онаква случајност каква оставља дубоке последице.

Без обзира на почетну индијску неодлучност и резервисаност, ни званични Београд није показао елементарно разумевање чињеница да СРЈ није исто што и СФРЈ, да покрет несврстаних, нарочито услед лобирања утицајних исламских чинилаца, није

³⁸ Више о спољној политици БЦП и односима са САД-ом видети: С. Raja Mohan, *Crossing the Rubicon*, str. 83–114.

више био арена где је Београд суверено наступао као раније, а да ни приоритети индијске спољне политике и глобалног ангажовања нису више били истоветни. Овај „дијалог глувих“ јасно се огледало у непрестаним притисцима на амбасадора Штрпца да се ангажује код индијске владе, чак да наступа ултимативно, захтевајући отворену подршку против НАТО-а, а да се претходно нису ни узимале у обзир његове исцрпне анализе о правом стању индијске политике и њеном новом усмерењу („неутрална благонаклоност, а не пријатељско ангажовање“). Промена индијског става, осим што је била повезана са базичним принципима и државним интересима индијске спољне политике, може се приписати и правој локалној шатл-дипломатији југословенског амбасадора, који није престајао да обилази званичнике, преноси ставове, пружа конкретна објашњења, сугерише одређене акције, организује конференције за штампу, наступа у јавности и тако мобилише индијско јавно мњење на страну жртве агресије. У овом погледу, дневничке белешке амбасадора Штрпца пружају непроцењиве податке о конкретном дипломатском деловању у време велике кризе, а јасно нам сликају призор најразличитијих реакција ваневропског света на скорашње догађаје на простору бивше Југославије.³⁹

³⁹ Упоредити ова сећања са искуством кинеског амбасадора у Југославији током НАТО агресије у: Pan Zhanlin, *Zhanhuo zhong de waijiaoguan: qinli Beiyue zha guan he Nan lianmeng zhanhuo*, Dangdai Zhongguo chubanshe, Beijing, 2006.

Summary

Jovan Čavoški, M. A.

Countries of Asia, Africa and Latin America in Memoirs and Journals of Yugoslav Diplomats

Key words: *Yugoslavia, diplomats, memoirs, Asia, Africa and Latin America*

This article deals with different memoirs and journals of Yugoslav diplomats that focus on Yugoslavia's relations with a number of different Asian, African and Latin American countries. By analyzing these works this article tries to put reminiscences of Yugoslav diplomats into a concrete framework of domestic and international historiography, particularly concentrating on their contribution to our better understanding of Yugoslavia's relations with the developing world during and after the Cold War. Apart from many important details depicting the political situation in countries like China, India, Cuba, Argentina, Morocco, Algeria and Tunisia all these works provide us with a new perspective that additionally helps us to fully comprehend their internal developments, put them into a concrete historical context, and grasp the importance of the developing world in international affairs. Therefore, these memoirs and journals might prove useful not only for ex-Yugoslav historians, but also for everyone interested in Third World politics during and after the Cold War.